
<https://doi.org/10.31392/VAN-2025.53-54.7>
УДК 94:314 (477.5) «19»

ЗМІНИ В ДЕМОГРАФІЧНІЙ СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ «ДОВГОГО ХІХ СТ.»

Крупенко Оксана Василівна

кандидат історичних наук, доцент,
в.о. завідувачки кафедри історії України та політології
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин
e-mail: daniden2007@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0559-2522>

Жугров Денис Володимирович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня,
спеціальність В9 Історія та археологія,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин
e-mail: Ghugrov@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-1873-3290>

Анотація. *Останнім часом помітно зріс інтерес серед дослідників до вивчення проблем історичної демографії. Це допомагає зрозуміти нам довгострокові процеси відтворення населення, вплив війн, міграцій, соціально-економічних змін та культурних факторів на структуру суспільства. Сьогодні Україна переживає одну з найбільших демографічних криз у Європі. Для оцінки наслідків повномасштабної війни нам потрібні історичні паралелі: як населення відновлювалося після попередніх війн, голодоморів, репресій. Це дозволить прогнозувати майбутнє, робити правильні висновки. У статті прослідковуються ті складні трансформації, які відбувалися на території українських земель протягом ХІХ ст., у період бездержавності, процесу націєтворення, модернізаційних перетворень, які охопили всі сфери суспільства. Лівобережні губернії залишалися аграрним регіоном, у якому повільно формувалася сучасна ринкова інфраструктура. Робота з джерелами дозволяє говорити про те, що помітною була тенденція до зростання чисельності населення за рахунок як природнього, так і механічного приросту, хоча перший домінував. Це свідчило про покращення медичного обслуговування, проте тут були серйозні проблеми. Нами виділено ряд соціальних проблем, які негативно впливали на здоров'я людей, наприклад пияцтво. З'ясовано, що важливим чинником, який стимулював зростання народжуваності, був статус сім'ї у суспільстві. Держава й церква доволі суворо контролювала процес розлучення, який засуджувався, особливо на селі. Зроблено висновки, що розвиток промисловості проходив досить швидкими темпами на Півдні та Правобережжі. Лівобережні губернії залишалися виключно аграрним регіоном, де населення в основному займалося сільським господарством, ремеслами й промислами. Промисловість переважно базувалася на галузях по переробці сільськогосподарської продукції. Це визначало характер соціальної структури населення. Притаманною рисою статевого складу населення досліджуваного регіону було домінування жінок над чоловіками.*

Ключові слова: *Лівобережні губернії, модернізація, пореформений період, народонаселення, історична демографія, соціальна структура, мобільність.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження динаміки розвитку соціально-демографічної структури суспільства зумовлена насамперед тим, що в сучасних умовах має тенденція до старіння населення не тільки окремо взятих країн, а й планети в цілому. В умовах російської агресії проти України загострюється демографічна криза, проявами якої є: різке скорочення чисельності населення, пов'язане зі зниженням народжуваності, значною міграцією, особливо працездатної групи людей; швидке старіння нації; падіння рівня життя населення; зменшення кількості сільських жителів.

В Україні темпи скорочення чисельності населення є одними з найбільших серед європейських країн, що є тривожним сигналом для політиків, соціологів, демографів, економістів. За прогнозами вітчизняних дослідників, розробленими Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, на 2050 рік населення України може зменшитися до 36,3 млн. осіб, хоча є і більш песимістичні прогнози [Пономаренко]. На думку Е. Лібанової, внаслідок міграції українців і ненароджуваності як результат військових дій спостерігається процес демографічного старіння, а втрати наші можуть становити до 10 млн. людей [Погоріла].

Сьогодні суттєво зростає інтерес до вивчення демографічної історії окремих регіонів, особливо в період переходу від традиційного аграрного до модерного суспільства в XIX ст. Зміни в демографічних процесах зазнавали взаємовпливу природно-кліматичних, соціальних, етнопсихологічних, релігійних і особливо економічних чинників. У цілому, протягом «довгого XIX ст.» відбулося зростання кількості населення, що позитивно вплинуло на соціальну структуру. Цьому сприяла внутрішня колонізація, освоєння раніше необжитих земель, припинення військових дій. Схожі процеси спостерігалися в усій Європі, яка переживала демографічний бум. Наводяться дані про зростання чисельності з 190 мільйонів на 1800 рік до 420 мільйонів на 1900 р., що призвело до урбанізаційних процесів, міграції, суттєвих змін у соціальній структурі населення і як наслідок – це посилення вертикальної мобільності [Гладун, 2018, с. 34]. Важливим у цьому напрямку є дослідження демографічних процесів на українських землях, зокрема лівобережних губерній, враховуючи їх історичний контекст, соціально-економічний розвиток в умовах формування модерного суспільства.

Аналіз джерел та останні дослідження. Окреслена проблематика є предметом вивчення багатьох істориків, у першу чергу, демографів, економістів і соціологів. Ґрунтовними дослідженнями є праці О.Гладуна [Гладун, 2018], С.Западнюк [Западнюк, 2013], В.Романцова [Романцов, 2010], І.Сердюка [Сердюк, 2011]. Авторами розглядаються питання про природний та механічний, соціальний рух населення, статево-вікові та шлюбно-сімейні структури певних демографічних систем, вплив демографічних процесів і структур на економічний розвиток, вивчаються характеристики різних історичних типів відтворення населення, їх принципи відмінності, особливості аналізу національного та мовного складу населення у соціально-демографічному контексті.

Важливим напрямком сучасних наукових праць є дослідження соціально-економічного складу населення українських земель, визначення його особливостей, специфіку змін, встановлення закономірностей еволюції тривалості життя й причин смерті в процесі епідеміологічних переходів [Чирков, 2004], [Свтух, 2004].

Актуальними є теми, присвячені проблемам внутрішньої та зовнішньої міграції [Трудова міграція: чому українці їдуть з країни і як їх повернути?], [Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття, 2019]. Загалом, вивчення демографічного розвитку українських земель певного регіону в історичному вимірі залишається важливим і перспективним напрямком сучасних досліджень. Незважаючи на значний масив наукової літератури, означена у темі статті проблема потребує подальшого комплексного вивчення.

Метою статті є спроба прослідкувати демографічні зміни, які відбувалися протягом XIX ст. на Лівобережній Україні під час переходу суспільства до нових ринкових умов.

Виклад основного матеріалу. Протягом другої половини XIX ст. спостерігалася тенденція до зростання населення лівобережних губерній. Можемо говорити про стабілізацію політичного й економічного становища на українських землях у XVIII – XIX ст., яка позитивно вплинула й на демографію. Військові дії практично не зачепили більшості українських регіонів, оскільки у XVIII ст. майже припинилися татарські набіги. Це був час накопичення демографічного потенціалу.

Зокрема, кількість жителів повітів регіону збільшилася майже у 1,6 разів, а населення міст – у 1,7. Варто зазначити, що динаміка чисельності мешканців окремих губерній мала свої відмінності, що пояснюється специфікою їх природно-кліматичних умов, географічного розташування і станом економічного розвитку. Наприкінці XIX ст. природній приріст населення у Харківській губернії дорівнював 29540 або 29,7%, у Полтавській – 27526 або 20,6%, у Чернігівській – 38637 або 32,7%, що пояснюється домінуванням сільських жителів, які мали багатодітні сім'ї, і де для обробітку землі необхідно було багато робочих рух [Захарків, 2007, с. 11].

У цілому, для українських земель був характерний традиційний тип відтворення населення, при цьому спостерігалася досить висока смертність – близько 35 %, зокрема серед немовлят було 320 на 1000 новонароджених. Загальний коефіцієнт народжуваності складав майже 50 ‰, приблизно 7,5 дітей на одну жінку. Тривалість життя чоловіків становила 29 років, а жінок - 30 [Рудницький, 2020, с. 36].

У Чернігівській губернії у пореформений період спостерігалася стійка тенденція до збільшення кількості дітей віком до 10 років. Це доводить, що у аграрних губерніях населення зростало переважно за рахунок природного приросту. Згідно перепису 1897 р. дітей шкільного віку 7-11 років нараховувалося понад 216 тис. або близько 10% від загальної кількості. За віковими категоріями населення мало таку структуру: до 10 років – 29,31%, 10-19 – 21,89%, 20-29 – 14,65%, 30-39 – 12,10%, 40-49 – 8,86%, 50-59 – 6,60%, 60-69 – 4,22%, 70-79 – 1,79%, 80 років і старше – 0,54% [Смертність младенцев в Европейской России в 1867 – 1881 гг. в возрастах от рождения до пяти лет, 1889, с. 24-25]. Слід зазначити, що смерть маленької дитини була великою втратою і горем для батьків. Український народ завжди вважав, що діти – це дар Божий. Шлюб укладався з метою саме створити сім'ю і завести «потомство». Хоча, у незаможних сім'ях, де постійно відчувалися матеріальні проблеми, ставлення до дітей було доволі суворе, а поява ще однієї не завжди була бажаною. У селах, практично за відсутністю фахової лікарської допомоги, як правило, помирили хворі діти від народження або через недостатній догляд батьків. На Полтавщині говорили: «Як народиться такий хлопцун харош – та

виживе, як ни є; а як таке ветхеньке – поки пищить, поки його Бог і прийме» [Чмелик, 1999, с. 64].

Матеріали земської статистики дозволяють нам скласти певну фізіологічну характеристику населення Чернігівської та Полтавської губерній, що також багато в чому визначала демографічну ситуацію, яка була наслідком промислового розвитку. У 1897 році було зареєстровано на Чернігівщині понад 9542 осіб із певними фізичними вадами. Наприклад, сліпих від народження – 1356, глухонімих – 2665, німих – 688 і психічнохворих – 1766. Домінували ті, що втратили зір через різні хвороби або нещасні випадки – 13 чоловік на 10 тис. жителів. У Полтавській губернії було виявлено 12 – 18 сліпих, 15 – глухонімих, 9 – психічно нездорових, що разом становило 42 хворих на 10 тис. людей. Для порівняння, у Харківській губернії це 44 особи, у Київській – 41, а загалом у Європейській частині Російської імперії – 45 у розрахунку на 10 тис. жителів [Статистический временник Российской империи, 1882, с. 75-76]. Зауважимо, що достовірних даних про стан здоров'я населення України у визначений період немає, оскільки не було чіткого механізму збору та фіксації саме такої інформації.

Саме шлюбне життя відіграло позитивну роль у збільшенні народжуваності. Церква й держава контролювали шлюб, тому кількість розлучень була порівняно невеликою. «Законними» вважалися тільки ті, що зумовлювалися хворобою одного із подружжя або неможливістю чи небажанням народжувати дітей. Траплялися поодинокі випадки, коли питання про розлучення вирішував сам імператор, що було передбачено Цивільним касаційним департаментом урядового Сенату від 1881 р. за №135. Всі інші спірні питання розглядалися на рівні місцевих судів та церкви. За будь-яких обставин громадська думка та звичаєве право засуджували ініціатора розпаду сім'ї. Дореволюційна статистика доволі чітко фіксувала кількість зареєстрованих шлюбів. У 1893 р. у містах Полтавської губернії було укладено 1808 союзів, а у повітах – 19763, що разом дорівнювало по регіону 21571 подружжя на загальну чисельність населення – 2945338 осіб. Найбільша кількість шлюбів фіксувалася у Полтавському, Гадяцькому, Константиноградському, Кобеляцькому повітах. При цьому переважали соціально однорідні сім'ї, що контролювалися як суспільством, так і церквою. Наприклад, у спеціальних книгах запису священники вказували точні дані про наречених, а саме: вік, соціальний стан, віросповідання, попереднє сімейне положення.

Шлюбна пара	Вік	Соціальний стан	Попередній сімейний стан	Віросповідання
1.хлопець 2.дівчина	35 31	селянин селянка	неодружений удова першого шлюбу	православні
1. хлопець 2. дівчина	26 30	солдат міщанка	неодружений удова другого шлюбу	православні
1. хлопець 2. дівчина	30 29	козак козачка	удівець першого шлюбу дівчина	православні
1. хлопець 2. дівчина	27 25	міщанин міщанка	удівець удова	православні

Наведені приклади були рідше винятками, оскільки близько 70% дошлюбних пар складала нежонаті хлопці та дівчата православного віросповідання. Одружитися таємно було практично неможливо, оскільки все фіксувалося у метричних книгах. Перед укладанням союзу батюшка проводив так званий «шлюбний обшук», тобто збиралася достовірна інформація про молодят, узгоджувалася точна дата весілля, місце проведення церемонії, потрібна була згода батьків і навіть родичів.

Проблема соціального розшарування, безробіття, аграрне перенаселення, особливо у 70 – 80-х рр. XIX ст., та інші фактори загострили проблему пияцтва. На кінець XIX ст. цим питанням активно займалися не тільки вчені, але й психіатри, говорячи про проблему алкоголізму, називаючи це хворобою [Бородин, 1908]. Перехід від аграрного до індустріального суспільства супроводжувався не лише збільшенням виробництва, а й кризовими ситуаціями, що спонукали населення до надмірного споживання горілчаних напоїв. Уряд і підприємці частково намагалися використати це в своїх корисних цілях, наповнюючи як державний бюджет, так і власні кишені, що призводило до збагачення.

Для боротьби з пияцтвом влада вирішила подолати опір монополії, а також збільшити контроль за виробництвом і вживанням алкоголю, запровадивши акцизну систему, яка існувала до 1894 р. Почали застосовувати збір податків із хлібного вина, а саме виробництво горілки та її продаж через питейні заклади або склади, які практично не контролювалися. Це призвело до неоднозначних наслідків. Зміни в законодавстві сприяли розвитку промислового винокуріння та різке скорочення сільськогосподарського, оскільки наприкінці XIX ст. для відкриття таких закладів не потрібен був дозвіл сільських або міських товариств. Крім того, акцизна система виявилася не життєздатною і не змогла покращити економічний розвиток. Ціни на спирт і горілку знизилися, а надходження прибутків до державної казни від їх продажу різко скоротилися. Це, в свою чергу, призвело до погіршення якості продукції, масових фальсифікацій і як наслідок – хвороби і навіть смерті [Полтавські єпархіальні відомості, 1907, с. 122-124].

У другій половині XIX – на початку XX ст. дедалі інтенсивніше проходив процес дроблення сімей, а також утворення нових – заробітчанських і робітничих. Це підтверджує позицію багатьох науковців, що для аграрно-індустріального або перехідного суспільства визначальною була економічна функція [Кравець, 1966, с. 47]. Для українців традиційно властивим залишалося тяжіння до землі, однак, така ситуація, яка склалася, не дозволяла їм реалізувати свої фізичні й матеріальні потреби. Тому цілком природним було те, що селянська сім'я при проблемах малоземелля та безземелля, збереженні кріпосних пережитків змушена була приймати виклики нового часу, пристосовуватися до ринкових умов. Оскільки в основі виробничої діяльності патріархальної родини лежав чіткий статеві-віковий розподіл праці, то в малій сім'ї більшість робіт виконувались спільно, поступово зникали межі між чоловічими і жіночими обов'язками, діти рано залучалися до виробничого процесу. Не дивлячись на такі зміни, чоловік залишався господарем і організатором подвір'я, а жінка – його помічником.

Уповільнені темпи розвитку фабрично-заводського підприємництва гальмували урбанізаційні процеси на Лівобережжі. На середину XIX ст. середня густина населення у Чернігівській губернії становила 31,5 осіб на 1 кв. км., що розподілялися по території нерівномірно. Так, у Ніжинському повіті – 41,4;

Конотопському – 41,2; Борзнянському – 40,9; Кролевецькому – 38,9; Стародубському – 38,2; Новозибківському – 33,7; Чернігівському – 33,2; Глухівському – 31,6; Козелецькому – 30,4; Суразьському – 30,3; Мглинському – 29,1; Сосницькому – 28,4; Городнянському – 26,3; Новгород-Сіверському – 25; Остерському – 18,9 [Домонтович, 1865, с. 730-734]. Проаналізувавши статистику, бачимо, що найбільш заселеними були південні й степові райони, а менше – північний Остерський, половину території якого займали ліси й болота. В інших повітах характерною була нерівномірність щодо розселення людей. Зокрема, у Сосницькому порівняно із лісною частиною густо заселеними була південна або степова, а в Глухівському й Кролевецькому – більша частина населення проживала у південних районах [Статистика Российской империи. Сборник сведений по России, 1890, с. 15].

Протягом ХІХ ст. українські міста, на відміну від західноєвропейських, розвивалися досить повільно. Основними причинами цього були, в першу чергу, феодально-кріпосна система, яка гальмувала промисловий розвиток міст, низька соціальна мобільність, особливо селян. Ситуація змінилася в пореформений час із прискореною індустріалізацією, формуванням ринкових відносин і перетворенням селянської нації на модерну. Однак, це стосувалося міст із розвитком локомотивних галузей промисловості Південної та Правобережної України. На прикладі міст аграрної губернії можемо бачити, якими незначними були доходи містян порівняно з їх прибутками. Це свідчить про те, вони переважно займалися дрібними промислами й ремеслами, що не приносило великих надходжень. Зі статистичних даних зрозуміло, що найбільше прибутків отримували міста, у яких краще розвивалося промислове підприємництво, зокрема Полтава, Кременчук, Лубни, Миргород, Константиноград, Переяслав.

Витрати і прибутки міст Полтавської губернії на початку ХХ ст.

Міста	Кількість жителів		Витрати	Прибутки
	Чол.	Жін.		
Полтава	12871	10604	46894 р.	36795 р.
Гадяч	3452	3381	2471 р. 35 к.	2388 р. 68 к.
Золотоноша	3651	3578	2476 р. 52 к.	2104 р. 16 к.
Зіньків	4889	4613	3202 р. 23 к.	2475 р. 69 к.
Кобеляки	5629	5717	2830 р. 35 к.	3132 р. 88 к.
Константиноград	1799	1766	1937 р. 70 к.	2446 р. 83 к.
Кременчук	9898	10048	18001 р. 20 к.	23836 р. 36 к.
Лохвиця	3959	4126	2073 р. 71 к.	1763 р. 13 к.
Лубни	1593	1942	2837 р. 87 к.	3089 р. 52 к.
Миргород	5135	4849	2368 р. 46 к.	2453 р. 35 к.
Переяслав	4630	4650	5205 р. 80 к.	5761 р. 78 к.
Пирятин	2448	2730	2027 р. 31 к.	1961 р. 16 к.
Прилуки	5175	5598	2911 р. 73 к.	3207 р. 98 к.
Ромни	2988	3044	7381 р. 27 к.	7957 р. 80 к.
Хорол	2265	2317	1871 р. 92 к.	1478 р. 71 к.
Градище	3451	3870	517 р. 28 к.	888 р. 90 к.
Глинськ	1380	1831	374 р. 85 к.	540 р. 32 к.

Висновки. Отже, проблеми історичної демографії XIX ст. актуальні й потребують подальшого вивчення, оскільки дозволяють зрозуміти причини сучасних демографічних криз, оцінити наслідки війни, розробляти ефективну соціальну політику та зберегти історичну пам'ять. Знання історичних моделей сім'ї дозволяє краще розуміти сучасні трансформації шлюбності, народжуваності та сімейних цінностей. Протягом «довгого XIX ст.» соціальна структура населення зазнала суттєвих трансформацій: збільшення чисельності населення, домінування сільських жителів, переважно в аграрних регіонах, повільна урбанізація.

Список використаних джерел та літератури

- Активна боротьба з алкоголізмом у Росії і роль духовенства у цій боротьбі, 1907. *Полтавські єпархіальні відомості*, № 31, 1 листопада, 122–124.
- Бородин, Д.Н., 1908. Итоги винной монополии и задачи будущего. СПб.: Тип. Самокат.
- Гладун, О.М., 2018. Нариси з демографічної історії України XX століття. Київ.
- Домонтович, М.А., 1865. Материалы географии и статистики России. Черниговская губерния.
- Євтух, В., 2004. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. К.
- Западнюк, С. О., 2013. Міграції населення України: внутрішньо регіональний вимір. *Український географічний журнал*, № 2, 55–61.
- Захарків М.Р., 2007. Зміни у складі населення Лівобережної України в другій половині XIX ст.: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: 07.00.01 «Історія України». Луганськ.
- Кравець, О.М., 1966. Сімейний побут і звичаї українського народу. К.: Наукова думка.
- Погоріла, І. Виходить страшна цифра: демографія оцінила втрати України через війну. URL: https://www.unian.ua/society/demografichna-kriza-libanova-ocinila-vtrati-ukrajini-cherez-viynu-13215282.html#goog_rewarded
- Пономаренко, І.В. Дослідження впливу старіння населення на чисельність та структуру економічно активного населення в Україні та країнах Європи. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1769>
- Романцов, В.О., 2010. Історична демографія України XVIII – початку XXI ст. К.: Вид-во ім. О. Теліги.
- Рудницький, О.П., 2020. Історична еволюція чисельності населення України у світлі теорії демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. № 3 (41), 3–16.
- Сердюк, І., 2011. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVII ст. Полтава.
- Смертность младенцев в Европейской России в 1867 – 1881 гг. в возрастах от рождения до пяти лет, 1889. *Временник Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, № 65, 17.
- Статистический временник Российской империи, 1882. СПб: Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, Серия 2, Вып. 19, 101–102.
- Статистика Российской империи. Сборник сведений по России за 1890 г. СПб.
- Трудова міграція: чому українці їдуть з країни і як їх повернути? URL: https://24tv.ua/trudova_migrasiya_chomu_ukrayintsi_z_krayini_i_yak_yih_povernuti_n1026342.
- Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання, 2019. Львів.
- Чирков, О., 2004. Головні риси розвитку етнічної будови української нації від кінця XIX до XXI ст. *Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри*. Зб. наук. праць. К. 231–239.
- Чмелик, Р., 1999. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). Львів: Інститут народознавства НАН України.

References

- Aktyvna borotba z alkoholizmom u Rosii i rol dukhovenstva u tsii borotbi., 1907. *Poltavski yeparkhialni vidomosti*, № 31, 1 lystopada. 122–124. [in Ukrainian].
- Borodyn, D.N., 1908. Ytohy vynnoi monopolyy y zadachy budushcheho. SPb.: Typ. Samokat. [in Ukrainian].
- Chmelyk, R., 1999. Mala ukrainska selianska sim`ia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. (struktura i funktsii). [in Ukrainian].
- Chyrkov, O., 2004. Holovni rysy rozvytku etnichnoi budovy ukrainskoi natsii vid kintsia XIX do XXI st. *Ukraina i svit: etnichni, naukovo-intelektualni ta osvichni vymiry*. K., 231–239. [in Ukrainian].
- Domontovich, M.A., 1865. Materialy heohrafiy i statistiky Rossii. Chernihovskaia hubernyia. SPb. [in Ukrainian].
- Hladun, O.M., 2018. Narysy z demohrafichnoi istorii Ukrainy XX stolittia. Kyiv. [in Ukrainian].
- Kravets, O.M., 1966. Simeinyi pobut i zvychai ukrainskoho narodu: Istoryko-etnografichni narys. K.: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Pohorila, I. Vykhodyt strashna tsyfra: demohrafynia otsynyla vtraty Ukrainy cherez viinu. URL: https://www.unian.ua/society/demografichna-kriza-libanova-ocinila-vtraty-ukrajini-cherez-viynu-13215282.html#goog_rewarded [in Ukrainian].
- Ponomarenko, I.V. Doslidzhennia vplyvu starinnia naselennia na chyselnist ta strukturu ekonomichno aktyvnoho naselennia v Ukraini ta krayakh Yevropy. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1769> [in Ukrainian].
- Romantsov, V.O., 2010. Istorychna demohrafiia Ukrainy XVIII – pochatku XXI st. K.: Vyd-vo im. O. Telihy. [in Ukrainian].
- Rudnytskyi, O.P., 2020. Istorychna evoliutsiia chyselnosti naselennia ukrainy u svitli teorii demohrafichnoho perekhodu. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, № 3 (41), 3-16. [in Ukrainian].
- Serdiuk, I., 2011. Polkovykh horodov obyvateli: istoryko-demohrafichna kharakterystyka miskoho naselennia Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII st. Poltava. [in Ukrainian].
- Smertnost mladentsev v Evropeiskoi Rossii v 1867 – 1881 hh. v vozrastakh ot rozhdeniya do piati let, 1889. *Vremennik Tsentralnogo Statisticheskoho Komiteta Ministerstva Vnutrennikh Del*, № 65, 17. [in Ukrainian].
- Statistika Rossiskoi imperii. Sbornik svedenyi po Rossii za 1890 h. SPb.
- Statysticheskyi vremennik Rossyiskoi imperii, 1882. SPB: Izdanie Tsentralnogo Statisticheskoho Komiteta Ministerstva Vnutrennikh Del, Seria 2, Vyp. 19, 101-102. [in Ukrainian].
- Trudova mihratsiia: chomu ukraintsi yidut z krainy i yak yikh povernuty? URL: https://24tv.ua/trudova_migrasiya_chomy_ukrayintsi_z_krayini_i_yak_yih_pover_nuti_n1026342. [in Ukrainian].
- Ukrainska mihratsiia v umovakh hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv XXI stolittia: naukovye vydannia, 2019. Lviv. [in Ukrainian].
- Yevtukh, V., 2004. Etnosuspilni protsesy v Ukraini: mozhlyvosti naukovykh interpretatsii. K. [in Ukrainian].
- Zakharkiv, M.R., 2007. Zminy u skladi naselennia Livoberezhnoi Ukrainy v druhoi polovyni XIX st.: avtoreferat dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk.: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». [in Ukrainian].
- Zapadniuk, S.O., 2013. Mihratsii naselennia Ukrainy: vnutrishno rehionalnyi vymir. *Ukrainskyi heohrafichniy zhurnal*, № 2, 55-61. [in Ukrainian].

CHANGES IN THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF LEFT-BANK UKRAINE THROUGHOUT THE “LONG 19TH CENTURY”

Oksana Krupenko,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of History of Ukraine and Political Science
Nizhyn State University named after Mykola Gogol, Nizhyn

Denys Zhuhrov,

Third (Educational and Scientific) Level Graduate,
Specialty B9 History and Archaeology
Nizhyn State University named after Mykola Gogol, Nizhyn

Abstract. *Recently, there has been a noticeable increase in interest among researchers in studying issues of historical demography. This helps us understand long-term population reproduction processes and the impact of wars, migration, socio-economic changes, and cultural factors on the structure of society. Today, Ukraine is experiencing one of the most serious demographic crises in Europe. To assess the consequences of a full-scale war, we need historical parallels: how the population recovered after previous wars, famines, and repressions. This will allow us to predict the future and draw the right conclusions. The article traces the complex transformations that took place on Ukrainian lands during the 19th century, during the period of statelessness, nation-building, and modernisation reforms that affected all spheres of society. The left-bank provinces remained an agrarian region, in which a modern market infrastructure was slowly forming. Work with sources allows us to say that there was a noticeable trend towards population growth due to both natural and mechanical growth, although the former dominated. This indicated an improvement in medical care, but there were serious problems here. We have identified a number of social problems that had a negative impact on people's health, such as alcoholism. It has been established that an important factor stimulating the growth of the birth rate was the status of the family in society. The state and the church strictly controlled the process of divorce, which was condemned, especially in rural areas. It was concluded that industrial development was proceeding at a fairly rapid pace in the south and on the right bank. The left-bank provinces remained an exclusively agrarian region, where the population was mainly engaged in agriculture, crafts and trades. Industry was mainly based on the processing of agricultural products. This determined the nature of the social structure of the population. A characteristic feature of the gender composition of the population in the region under study was the dominance of women over men.*

Key words: *Left-Bank provinces, modernisation, post-reform period, population, historical demography, social structure, mobility.*